

Dahûrîna Romana “Kurdê Rêwî” Ya Sehîdê Îbo

Mehmet Yıldırımçakar¹

*Emrê min kilam e dengbêj Kurdistan e.
Sehîdê Îbo*

1. Destpêk

1.1. Danasîna Romanê

Kurdê Rêwî, romana Sehîdê Îbo ye. Li gor Xanna Omerxalî ku roman ji alfabeya kirîlî veguhêziye alfabeya latînî û pêşgotinek ji bo romanê nivîsiye; çavkaniya romanê dayîka Sehîdê Îbo, Hica ‘Evdo ye. Sehîd romana xwe li ber gilî, gotin û bîranînên dayîka xwe nivîsiye. Di sala 1959an de dest bi nivîsîna kitêba ‘ewilîn ya vê romanê kiriye, bîst sal piştê, di sala 1979an de li Yêrêvanê, di weşanxaneyê Sovêtakan Groxê de, bi zimanê kurdî û herfên kirîlî weşandiye. Armanca Sehîd ev bû ku destnivîsara kitêba duyemîn ya vê romanê jî biqedîne û biweşîne lê ji ber kuştina wî ya bê(wext/bext) neçû serî (Îbo, 2009, r. 9). Di dawîya romanê de wuha nivîsiye: “Kitêba ‘ewilîn kuta bû. S. 1959 (r. 203).” Em bi vê hevokê tê digihêjin ku plansaziya rêzeromanekê hatiye kirin, ev romana Kurdê Rêwî kitêba yekem e û dê berdewamiya wê hebe lê mixabin li gorî agahiyên Xanna Omerxalî di pêşgotina romanê de dide; derfet çênebûye ku destnivîsara romanê ya duyem biqede û bê çapkirin (r. 9). Dîsa em li gorî vê dîrokê dizanin ku roman di sala 1959’an de qediyaye. Çapa duyem a romanê bi alfabeya latînî, di sala 2009an de bi latînkirin û amadekariya Xanna Omerxalî ji weşanxaneyê Avestayê derketiye.

1 - Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Çewlig(Bîngol)ê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî.

Roman 207 rûpel e û di dawîya romanê de ferhengokeke ji sê rûpelan pêk tê ji heye. Romana Sehîdê Îbo -Kurdê Rêwî- li gundekî Qersê, gundê Qereqoyînê, di destpêka sedsala bîstem de derbas dibe. Naveroka romanê li ser jiyana rojane ya êleke kurdên êzdî, êla Ortiliya ye. Roman bi awayekî berfireh behsa ‘urf, edet û baweriyên êlê dike, rewşa sosyo-polîtîk a serdemê radixe ber çavan. Bi awayekî kronolojîk behsa şerê cihanê yê yekem, Şoreşa Cotmehê, vekişîna leşkerên rûs a ji bajarê Qersê, koça kurdên Êzdî -li ber zilma Romê - ya ber bi Kavkazê ve dike. Roman li ser îdeolojiya realîzma sosyalîst ava bûye. Ji aliyekê ve qala xirabiyên feodalîzmê dike ji aliyê din ve jî mizgîniya Şoreşa Cotmehê dide. Jiyana rastîn a gundiyên kurd û ermenan, zulm û zordariya axa, pîr û giregiran a li ser wan gundî, pale, xulam û kesên ‘kesîv’ bi awayekî rasterast radixe ber çavan. Roman teşkilatkirina fikrê Marksîzmê, belavbûna wê ya bi zor û zehmet û bi awayekî veşarî [dizîka] ya li nav gel dide nîşan.

2. Kurteya Romanê

Sehîdê Îbo² behsa êleke kurdên Êzdî, êla Hesinya Ortiliya dike. Êl li Qersê, li binetara çiyayê Sînekê, li gundê Qereqoyînê dijîya. Hemîd Beg xwediyê hezar û heysed malê êlê bû. Nivîskar Hemîd Begê wekî karakterekî neyînî nîşan dide, Hemîd Beg wekî hemû axa û begên din temsîliyeta feodalîzmê dike. Hemîd Beg gelekî dewlemend bû, gundiyên belengaz subê heya êvarê bi nanozîko jê ra dixebitîn. “Dewr usa bû. Malê te hebûya tu him beg bûyî, him jî tacê serê xelkê. (r.20).” Keleşê rîspî rîspiyê gund bû, kesekî gelekî dewlemend bû. “Digotin: Rîspiyê gund begê gund e. Rîspî nikaribû kapê bi Hemîd begê ra bavîtana. Lê ew jî qasî xwe hebû (r.21).” Rîspî kesekî gelekî tima û ruşetxwir bû. Pîr Mîrzo pîrê ovê bû, temsîlkariya ola Êzdîyan dikir. Sibê heya êvarê tizbiyek hildida destê xwe li mala mirîdan dige-

2 - Prof. Dr. Sehîdê Îbo (Sehîdê Rizgo Îboyan); di 8ê Gulana sala 1924an li Ermenistanê, gundê Qarxûna Jorîn, ji dayik bûye. Kolêj û Enstîtûya Bijişkiyê (Nojdariyê) ya Rewanê xilas kiriyê. Doktoraya xwe jî li Moskovayê temam kiriyê. Sehîdê Îbo wekî Bijişkê Zarokan kar kiriyê. Di sala 1971ê de bûye serokê Pêdiatriyê li Enstîtûya Bijişkiyê ya Rewanê. Di sala 1974an de li Waşîngtînê bûye endamê *Komeleya Gurçiknasiya Zarokan a Navneteweyî* (International Pediatric Nephrology Association). Li Glasgowê wekî endamê *Komeleya Gurçiknasiya Zarokan a Cîvaka Ewropî* (European Society of Pediatric Nephrology) hatiye hîlbjartîn. Di 17ê Kanûna Yekê ya sala 1991ê de li bajarê Rewanê ji aliyê kesên “nenas” ve hatiye kuştîn. Hejmara kitêb û berhemên Prof. Dr. Sehîdê Îbo yên ilmî der barê Gurçiknasiya Zarokan de nêzî sedî ne. Neh berhemên wî bi zimanê kurdî û tîpên kirilî, li Rewanê hatine weşandin: Romanek, çar şîr û poêm, serhatiyek, wergerek û du jî kitêbên bijişkiyê. Romanekê wî ya ku berdewama romana wî ye ‘ewilîn, *Kurdê Rêwî* ye, ji ber kuştina wî ya bêbext û bêwext nivco maye, neçûye serî.

Berhemên wî yên bi zimanê kurdî:

- Şîretê Doxtir [1968], Kitêba Bijişkiyê.
- Siba We Xêr [1970], Kitêba Bijişkiyê.
- Qurna Min [1963], Şîr.
- Bîst Salên Din [1970], Şîr.
- Sînem [1975], Şîr & Poêm.
- Azafî [1988], Şîr & Poêm.
- Duryan [1966], Serhatî.
- Kurdê Rêwî [1979], Roman.
- Lênîn û ‘Elî [1957], Werg. (Îbo, 2019, r. 4).

riya dixwar, vedixwar. “Çi li ber derê mala Mîrzo hebû temam jî xwîdana xelqê bû... Pezê mirîda hebûya, tunebûya, qir biketa nav yanê gura bixara Mîrzo ra yek bû. (r.22-23).” Hemîd Beg, Keleşê rîspî û pîr Mîrzo mezintiya ovê dikirin. Wekî hemû beg û axayan Hemîd beg jî begtî ji bavê xwe girtibû, piştî mirina bavê xwe Silêman axa bibû beg. Serşivanê Silêman begê ‘Elî ji ber ku di dema şivantiya wî de guran pêncî pezê Silêman begê kuştibûn; “ew peza li ser wî bûbû cirme. Silêman begê û rîspiyên gund qirar dabûn ku ‘Elî bîst sala jî nanoziko mala beg da şivantiyê bike, wekî berga pezê ku gura kuştibû bigre (r.24).” ‘Elî piştî vê bûyerê çend sala jî şivantî kir û bi ecelê xwe mir. Piştî mirina ‘Elî, Hemîd begê, Keleşê rîspî û Pîr mîrzo; “qencî” ji Perîşana jîna ‘Elî û kurê wî Kerem kiribûn ku Kerem here ber berxa, belkî borcê bavê xwe bîne serî (r.24).” Kerem jî zaroktiya xwe heya xortaniya xwe berxvanî-şivanî kir, gelek kutan xwar, zorî zehmetî kêşa. Ji bilî qîza Hemîd begê -Zeytûn- ku temenê wî û Kerem nêzî hev bûn, gunehê tu kesî li Kerem nedihat, kesî rihm lê nedikir. “Îsal we’de Kerem temam bibû, ewî borcê bavê xwe qedandibû, li benda hemîd begê bû ku gazî wî bike, heqiyeta wî bike, da zanibe bo çi dixebite, lê deng û hisê beg tunebû (r. 27).” Rojekê qirar da, çû mala beg, destûr hilda çû hundur, hal û hewalê xwe ji wan re got, ev gotin xweşa wan nehat; rîspî got : “Ê tu qurbana beg û mala wî, tu wê duxî, didî, heq çi te ra ye. Beg got: Tu çi dixwazî pêzeveng, de were nanê xwe bide van meriza, mezin ke, firê xe, wekî îro jî bên te ra heq û hesava bikin (r.29). Kerem dilşikestî vegeriya malê. Êla Ortila havîna diçûne zozanên çiyayê Sînekê. Her sal cerdê diavête ser êlê. Çi di destê wan de hebû talan dikirin, dibirin. Hemzê birê Şiblî rojekê çû cem oranîk şikyat bike. Ev kirina hemze ji begê re xweş nedihat, digot: “Çi kula Hemze tiştê usa ketibû, ew ku şikyat ku? (r. 29).” Ji bilî feqîrbûn û cerdê, tunebûna xwendinê jî êla Ortila dirizand. “Wextê merivekî xwendî lazimî hinek bûya gotî biçûna bajarê Îdirê, vi ra êpêce ermeniyê xwendî hebûn (30).” Sûrên’ê ermenî her sal dihat çend zarokên gund bibe ku li mekteba gundê Zorêyê fêrî zimanê ûrisî bibin da ku kêrî gundiyan bên. Lê her sal Hemîd beg û pîr Mîrzo rêyek didîtin, nedihîştin Sûrên kesekî bibe, bide ber xwendinê. Mîrzo wuha bangî Sûrênê ermenî dikir: “Tu çima dixwazî cima’eta me ye belengaz li riya wê derxî, kal û bavê me xwendine wekî em bixûnin (r.30).” Nêdixwestin kes bixwîne, şiyar be, li hember zulm û zordariya wan serî hilde. Zurbe kesekî dewlemend bû lê bi eslê xwe rênçer bû, bi ticaretê zengîn bibû, deriyê wî li her kesî re vekirî bû. “Tasê ava sar jî bêyî cînara venedixar (r. 31).” Ew tevgera Zurbe bi Hemîd beg û giregirên gund re xweş nedihat. Hemîd begê û giregirên êlê ji bo Zurbe ji gundiyan biqetînin, bînine terefê xwe Meyana qîza Zurbe ji Serdarê kurdê Keleşê rîspî re xwestibûn. Lê Zurbe terka xeysetê xwe nekiribû; “ew çûka ra çûk bû, mezinara jî mezin. kesîva ra kesîv, dewletiya ra jî dewletî (r. 32).” Hemîd beg, rîspî û Mîrzo dîna xwe danê Zurbe nayê rê, kirina xwe bi ya cerdbaşiyên re kirine yek. “Rojekê jî cerdê dada ser mala Zurbe, pez û dewarê wî temam birin (r. 32).” Piştî cerdê Zurbe gelekî bû kesîb, Serdar jî jîna xwe Meyan biçûk didît, her car heqaret

lê dikir. “Rojekê Serdar Sebriyê kurê xwe li Meyanê stend û jinka belengaz ber bi mala bavê wê ve rêkir (r. 32).” Piştî van hur du bûyeran Zurbe têgihîşt ku ev kirin hemû fêlê Hemîd beg, rîspî û Mîrzo ne. Konê xwe bar kir û çû. Piştî çûna Zurbe, heft-heşt sal bihurîn. Serdar dixwast Zeytûna qîza Hemîd begê ji xwe re bixwaze. Zeytûn di temenê kurê wî Sebrî de bû. Keleş ji bo dewlemendiya Hemîd begê ev fikra Serdar pejirand û Mîrzo kire aracî. Rojekê Zeytûn bi cariyeya re çû hirîşonê, ew û Kerem rastî hev hatin, qasekê xeber dan. Zîna qîza Mîrzo ew dîtî û hat ji Kerem ra tiştên nebaş gotin; “êtîmê heram, Zeytûn qîza devê te ye, wekî tu pê ra xeber didî (r. 35).” Zîna qîza pîr Mîrzo li nav ovê ket; “wekî bi çavê xwe dîtiye ku Kerem û Zeytûn hev du ramûsaye (40).” Xeber çû guhê Beg ji. Rîspî û Mîrzo ketine bin beg, gotin sûcê qîza te tune, hemû qebebet ya Kerem e, divê em wî ceza bikin, qîza te jî bidine yekî munasib û vê lekeyê li ser te rakin. Rîspî û Mîrzo bi vî awayî dixwestin beg qanî bikin da ku qîza xwe bide Serdar. Kurê Serdar Sebrî jî piştî çûna dayîka xwe û koçkirina kalkê xwe yî Zurbe li bavê xwe nedikir. Hemzeyê birayê Şiblî li ber destê Sûrênê ermenî û çend hevalên din fêrî fikra marsîzmê bibû, propogandaya şoreşê dikir: “Pale û gundî bûne yek, textê padşê dewremiş kirine, zûrî, milkedar dane hildanê, dewleta xwe dane sazkirinê (48).” Ev kar û xebatên Hemze çûbûn gihîştibûne guhê Hemîd beg, wî jî xeber gihandibû merivê dîwanê. Rojekê qefleyek siyarî hatin Hemze kelebçe kirin, hildan birin, kirin hepîsxaneyê. Piştî ku Hemze kete hepîsxaneyê bi arîkariya Serdar û Ehmedê kurê Hemîd begê cerdê dada ser mala Şiblî, mal û milkê wî birin, zarokeke wî kuştin.

Sûrên ji Îdirê dijiya. Sûrên li bajarê Bakuyê hem xebitîbû hem jî pê re xwendibû. “Sala 1904 ew ketibû nava cergê Partiya bolşevîka (r. 36).” Piştî xwendinê ew şandibûne bajarê Îdirê da ku; “di nava cima’etê fikrê marksîzmê belav bike (r. 36).” Wî li gundê Zorê ku lê kurd dijîn, bibû dersdarê zimanê rûsî. Sûrên cara dihat serî li dostê xwe Zurbe dida. Zurbe koçî gundekî cînar -gundekî ermeniyankiribû. Gundî jê xwedî derketibûn, kêmasiyên wî tekûz kiribûn, ber dilê wî de hatibûn. Sûrên ji Hemze ra qala înternasyonalê, xebata pale û gundiyan ya li dijî milkedar û muftexura dikir û digot: “Piştî û baza merivê xevatçî heye, ew partiya bolşevîka ne (37).” Meyanê gelekî bêriya kurê xwe Sebrî dikir. Keleş berdabû Sebrî li malê derxistibû. Zîna qîza Mîrzo bi nivişta, nifira xelk dixapand-ditirsand, zarokên nexweş li binê kerê re derbas dikir Xwedê giravî qenc dikir. Ji bo Zeytûnê bidine Serdar diçû Belgîzar qanî dikir. Sûrên gelek li ser Zurbe da disekinî ev yek li xweşa Kerapet axayê ermenî nedihat. Nedixwest ermeniyek arîkariya kurdekî bike. Teşkilat dizîka va li mala Sûrên tov dibûn, Umrovê Êris jî tevî komê dibû, li ser pirsgirêkên gel dixebitîn, dixwestin fikra xwe di nav kurdan de jî belav bikin, teşkilatekê li wir jî ava bikin. Zurbe cara pêşî navê Lenîn li wir bihîst: “Hevalê Lenînê kêrî we jî bê (63).” Kerem û Sebrî hevalê hev bûn, gelekî ji hev hez dikirin. Hemîd beg Kerem sirgûn kiribû, nedihîşt were gund, çavê wî

li çavê zeytûnê bikeve. Sebrî jî ji malê hatibû avêtin, çibû gihîştibû Kerem. Kerem, Sebrî, hemze ji hêla Sûren ve hatibûne teşkilatkirin. Hemze di hepsê de bû. Yekî bi navê Elyaz kirine qawûşa wî da ku wî bixapîne, navê hevalên Hemze yên teşkilatê hîn be lê Hemze tu tişt jê re negot. Rojekê Kerem pez anî ovê, wî û Zeytûne hev du dîtin, desmala xwe dane hev, Kerem ramûsanek da sûretê Zeytûnê. Paşê piştî demekê bi qelenekî baş Zeytûn bo Serdar nîşan kirin, dilê Zeytûnê di Kerem de hebû lê kesî lê nepirsîbû ka dixwaze Serdar bike yan na. Rojekî Kerapet axa gazî Zurbe kir û xwest ku li gundê wî derê. Ev kirinên Hemîd begê bûn. “Se goştê sa naxwin. Kerapet û Hemîd beg jî wusa bûn Hemîd beg zûriyê gundê xwe, Kerapet axa jî zûriyê gundê xwe bû (110).” Rojekê Sebrî li zozanê gihîşte Şiblî û jê re got ku beg û rîspî Hemze dane girtinê. Bi vî awayî Şiblî bi heqîqetê hesiya. Ûmnov û Sûrên li nav êlê kurdan digeriyan, xortên kurdan şiyar dikirin. Kerem, Sebrî, Zurbe bi wan re kom dibûn, xeberên derheqê teşkilatê de li wan fêr dibûn û li nav gel de bi awayekî veşarî belav dikirin. Ûsivê kurê birê Şiblî li gundê Zorê mekteb dixwend. Piştî xwendinê şiyar bibû, rexne li beg, axa dikirin. Ev qet xweşa Hemîd beg û giregiran nedîçû. Piştî birêxistinbûnê gundiyên gundê Kerapet axa dest ji karê axê berdan, nexebitûn. Sûren û Ûmnov ew teşkilat kiribûn. Kerapet xwest ku gundiyan bixapîne, lê Sûrên gote gundiyan: “Gelî heval û hogiran li Kerapet axa bawer nekin, ew tu car heqiyeta we zêde nake, zûriyên mîna wî xwîna we ye helal dimijîn, nava xwîdana we de sovekariya dikin (123).” Tirseke mezin ketibû dilê Kerapet axa, xewa şevê li wî heram bibû. Sûren texmîn dikir ku kerapet axayê wî bide destê dîwanê, zurbe hilda û çû gundê Qereqoyînê, bi Hemîd beg ra xeber da, ew qanî kir ku Zurbe vegere gundê xwe. Merûjan xortekî ermenî bû ku li hepîsxaneyê dixebitî. Gelek caran bi dizîka arîkariya Hemze dikir. Merûjan nave wî yî ‘eslî Meyrî bû lê piştî dê û bavê wî miribûn, li cem tirka xulamî kiribû, ji tirsê navê xwe guherandibû, xwe wekî kesekî misilman nîşan dida. Ûmnov û Sûren plan çêkirin, Sebrî û Ûsiv şandine mala Merûjan û xwestin ku Hemze ji zîndanê birevînin. Bûyera li gundê Kerapet axa, bûyerên li Ûrisetê diqewimîn ziravê pîr Mîrzo û rîspî jî qetandibûn. Dixwestin qal û qîlê, Sûrên, Hemze, Kerem, Sebrî, Zurbe, Ûsiv ji beg re bikin, li ber guhê wî bixin ka çareyekê ji wan re bibîne. Ji aliyekî ve Serdar, “rêya mala beg kiribû rêya kadizê (136)”. Diçû dergistiya xwe didît. Lê Zeytûnê rû nedida wî. Zeytûnê rojekê jê re bi awayekî eşkere got: “Tu mêrekî rû simbêl î, tu hevalê bavê min î, ez û Sebrî berxê salekê ne. Wextê ez bivme xweyê heft zik zar jî ez li cem te nasekinim, tu bavê min î, Ehmedê birayê min î (137).” Û piştî vê berteka Zeytûnê Serdar êdî neçû serdana Zeytûnê. Serdar gîlî û gazin li Ehmed kirin, şikyatê Kerem birin ber wî, wan qîrarê xwe kirin yek da ku tiştêkî bînine serê Kerem. Merûjan û Şiblî ya xwe kirine yek. Merûjan dizîkava bizmarekî mezin î hesinî da Hemze da ku dîwêr bikole, û bireve. Hemze dîwar kola û gihîşte Şiblî, reviya. Siharê her kes li vê revê hesiya. Sûrên Hemze bire gundekî ermeniya, li mala kesekî beled da bi cî kir. Ew

roj cendirma dora mala Şıblî girtin lê tişte bi dest nexistin. Ehmed û Serdar li hespê xwe siyar bûn, çûne çiyê cem Kerem, Kerem kirine fesalekî, êrîşî wî kirin, Serdar bi qameyê lê da Kerem kuşt. Di wê hingavê de Sebrî li wan derket, da dû wan, li gelî de gihîşte wan, qama xwe avête Serdar lê qame li Ehmed ket, Ehmed kete 'erdê mir, Serdar reviya. Cihav gihîşte gund ku Serdar lêdaye Kerem kuştiye, gundî hatin laşê Kerem birin, spartine axê. Sebrî ji bilî kalê xweyî Zurbe û Şıblî tu kesî ra behsa bûyerê nekir. Du roj li ser bûyerê re borî lê deng û hîsê Ehmed û Serdar tunebûn. Zeytûnê jî hew şîna Kerem dikir li ser desmala wî da digot, digiriya. Wê şevê, "cerdbaşıya dîsa dakuta ser gund (195)." Di navbera gundî û cerdbaşıyan de şerekî giran qewimî. gelek kes hatine kuştin. Xeber hat gotin: "Zozana jina Şıblî, du zarê wê, Sebriyê Serdar, Ûsivê 'Emo, Ehmedê kurê Hemîd begê hatine kuştin(197)." Lê agahî şaş bû, Sebrî û Ûsiv nehatibûne kuştin. Piştî cerdê rênberên Hemîd begê laşê ehmed di nevalê de dîtin. Wê rojê 33 mêr, jin û zarok hatine defîn kirin. Gundiyên hew dizanî ku cerdbaşıya Ehmed kuştine. Zeytûnê nava du rojan de hem Kerem hem jî Ehmedê birayê xwe xiste bin axê, derd û kulên wê bê terîf bûn. Zeytûn dîn bû, aqilê xwe avêt. Serdar derbasî aliyê romê bû û hew vegeriya. Belgîzar û Hemîd begê jî gelekî şîna kirin. Xeber hat ku Kerapet axa gundê xwe hiştiye û reviya. Vê xeberê zêdetir tirsê xiste dilê Hemîd begê. Van rojan Ûmrov jî Sûren re nameyeke hişyariyê şandibû: "Çawa dixuyêne ordiya romê zûtirî we ber bi çemê Erez dileqe (199)." Piştî çend rojan barê xwe hildan berê xwe dane çemê Erezê. Hemze û Merûjan li ser pirê hev dîtin, hevdu hemêz kirin û tev derbasî aliyê din bûn.

3. Vegêr û Bergeh

Vegêr yek ji hêmana herî girîng a romanê ye. Nivîskarê romanê, pêşî ji xwe re tema û bûyerekê hildibijêre, piştê jî şexsiyetên romanê diafirîne û di dawiyê de ji bo ku ji xwendevanan re vê honaka bûyerê vebêje, vegêrekî diyar dike (Tekin, 2018, r. 19). Ew ê ku bûyerên di romanê de ji me re vedibêje ne nivîskarê romanê ye, ew vegêrê ku nivîskar hildibijartî ye. Ango nivîskar her tiştên der barê romanê de amade dike, vana dinivîse lê belê vegêr, ew kes e ku nivîskarê romanê di huşê xwe de afirandiye. Bûyerên romanê li gorî bergehên vegêrên cuda dikare bê vegotin. Romana Kurdê Rêwî bi Bergeha Xwedayî (Îlahî) hayiye pêşkêşkirin. Vegêr di nava bûyeran de cî nagire, midaxaleyê bûyeran nake. Bi bergeheke fireh li bûyeran dinêre. Vegêr her tiştî dizane; tiştên di huşê lehengan re derbas dibe, hestên wan, derûniya wan, serboriya wan, dahatûya wan, agahiyên herî nepen yên der barê wan de bi hemû hûrgiliyên xwe ve dizane. Li serê romanê heya binê romanê vegotin bi devê kesê sêyem e û hevok piranî bi dema boriya diyar in.

4. Honak

Yek ji hêmanên sereke yê romanê jî honaka bûyeran e. Ev bûyer cara bûyerên rastîn in ku nivîskar di jiyana xwe de rastî wan hatiye, kiriye tecrûbe, çavdêriya wan kiriye. Cara jî bûyerên xeyalî ne ku nivîskar di huşê xwe de afirandiye. Bûyer di romanê de bela vela nînin; di navbera wan de têkiliyeke ji sedem û encaman pêk tê heye, bûyer pişgiriye didine hevdu, di nav rêkûpêkiyekê de ne (Forster, 2019, r. 128). Bûyer her dem di nava kronolojiyê demê re naherike carînan şûndavegerînan dikin û rêza siruştî ya bûyeran diguherînin. Romana Kurdê Rêwî bi teknîka romana Klasîk hatiye nivîsîn. Honak sade ye. Bûyer bi rêzê têne pêşkêş kirin lê carînan bi teknîka flashbackê diçe demên berî niha jî. Roman ji 60 binbeşan pêk tê. Her binbeşekê de qala bûyereki dike, piştî ew beş diqede, bûyerê li wir dihêle û derbasî cihêki din dibe, li wir bûyer devam dike.

5. Tema û Mijarên Sereke

Hest û ramana ku ji serê romanê heya binê wê serdest e wekî temaya romanê tê binavkirin. Temaya romanê li gorî mijara romanê diha gelemperî û rêzber e; têgehên wekî hezkirin, evîn, hevaltî, dostanî, tenêtî, bêrîkirin û hwd. jî dihewîne. Ango tema hest û fikra bingehîn a di romanê de cî digire ye. Temaya romanê jî serî heya dawiyê li hev digire. Roman li ser îdeolojiya realîzma sosyalîst ava bûye. Ji aliyekî ve qala feodalîzmê dike ji aliyê din ve jî mizginiya şoreşa oktobirê dide. Jiyan rastîn a gunduyên kurd û ermenan bi awayekî rasterast radixe ber çavan. Zulum û zordariya axa, pîr û giregirana ya li ser gundî, pale, xulam û kesên kesîv. Û teşkilatkirina fikrê marksîzmê, belavbûna wê ya bi zehmetî ya li nav gel de dide nîşan.

6. Ziman û Şewaza Vegotinê

Berhemên edebî li ser zimên ava dibin. Roman jî cureyek ji berhemên edebî ye loma em dikarin bibêjin hunereke zimanî ye. Roman bi îmkânên ku zimên dayê ji xwe re dinêyekî ava dike û hewl dide ku ev dinêya ji xwe re saz kiriye nêzî rastiyê be. Ji ber vê yekê mecbûr e ziman û şewazeke li gorî vê rastiyê bi kar bîne. Wekî hemû cure berhemên edebî di romanê de jî ziman û şewaz gelekî girîn in. Zimanê romana Kurdê Rêwî zimanekî sade û herikbar e. Devoka kurdên sovyetê hatiye bikaranîn. Zimanê romanê zimanekî çandî ye. Ji hêla biwêj û gotinên pêşyan ve jî gelekî dewlemend e, ziman zimanê gundiyan e. Tê de kêm jî be peyvên biyanî hene. Wekî mînak: Oranîk, apincî, qepece, revolyûsiya fêvralê, aşqorkî, arxanî bûn, duşurmîş bûn, kivav, tewekel...

6.1 Gotinên Pêşyan; Çend Nimûne

Mala mêra xirav nabe mala zêra xirav dibe, çiyayê bilind ji cînarê xirav paktir in, wexta ga têr dixwe stûyê xwe li kendala radide, gerek e meriv baxê xwe av de paşê yê xelkê, xwedê berxê nêr daye bona kêr, golkê malê li gayê malê natirse, siva xêr sivê da xêr e, zimanê şîrîn mar ji qula derdixe, qencyê bikin mala xwe da nemirin, se goştê sa naxwin, malê dinê qirêca destan e, lingê pêxasa timê ber derê soldirûya ne...

6.2. Biwêj; Çend Nimûne

Mitanebûn, kap bi yekî re avêtin, dîtina xewneke neşûştî, mil xistina kulêv, serê xwe xwarin, cûcka xwe firêxistin, porê xwe kurkirin, çivt sekinîn, hûkî kirin mûkî, bûyîna qîr û sîr, rotin û pîvan, zor dana zimanê sor, di guhê gayê da bûn, ser guhekî razan, ji nêrî gulmast çêkirin, hîlê yekî li yekî çûn, ketina orta du kevira, xew ji çavan kuvî bûn, lêva xwe gestin, şer û şiltaq avêtin, tûyî cinyazê yekî kirin, bûna hîva bin'ewr, pê xwe guhê xwe xistin, kirina riya kadizê, bûna kelemê çavê yekî, pehîna xwe kodka xwe ye tijî xistin, xew lê herimîn, dilberk dana xwe...

7. Kes û Tîp

Yek ji hêmanên sereke yê romanê jî kesên romanê ne û roman li ser kesan tê avakirin. Taybetiya kesên romanê ya herî girîng ew e ku divê ew kes ew kes bin ku di civakê de em bikaribin rastî wana bîn ango ne durrî rastiya kesên di jiyana civakî de em rastî wan tên bin. Kesên romanê caran jî însanan caran jî heyberên temsîlî yên ku zanavên însanî li wan hatine barkirin yên wekî; ajal, giha, heyberên bêgiyan, têgeh û hwd. pêk tên. Ji van kesên di nava bûyerên romanê de cî digirin yên bigiyan û bêgiyan gişk wekî kadroya kesên romanê tene binavkirin. Hemû kesên romanê bi awayekî rêkûpêk, bi hev re tev digerin û li gorî rola xwe cî digirin. Ev kes yan li gorî tevgerên xwe yên derveyî û xwiyayiyên fîzîkî yan jî jiyana xwe ye hundurîn û derûniya xwe tene ravekirin û eşkerekirin (Çetin, 2019, r. 144-146). Di romanê de kes wekî tîp û karakter dibine du birr. Tîp ew kesên romanê ne ku taybetiyeke wî bi awayekî zêderoyî derdikeve pêş, berdevk û temsîlkarê fikr an tevgerê civakî ya diyar in. Tîp şexsî yan jî bêhempa nîn in, gelemperî ne. Taybetiyên hevpar yên dewrekî yan komekî di xwe de dihevine. Heçî karakter e, ew kes e ku ji tevgerên xwe yên derveyî zêdetir bi jiyana xwe ye hundurîn û derûnî berbiçav dibe. Ji ber vê yekê ne rûyê kesan lê kûrahiya û derûniya wan nîşan dide. Di romana Kurdê Rêwî de gelek kes hene, wekî hemû romanên ku li ser hîmê realîzma sosyalîst ava bûne, kesên wekî reş û sipî jî hev vediqetin, kesên feodal û arîkarê feodalîzmê wekî karakterên nebaş, xirab, kirêt hatine afirandin û kesên feqîr, belengaz, xwende, şoreşger jî wekî kesên bi her awayî ve baş hatine îdealîze kirin.

7.1. Kesên Erênî:

Sûrên: Sûrên bi eslê xwe ermenî ye. Piştî xwendina mektebê tevî refên partîya bolşevîk bibû. Li gundekî kurdan ders dida zarokan. Ji hêla partiyê ve jib o fikra marksîzmê li nav gundiyan belav bike, gundiyan li hember feodalan teşkil bike hatibû şandin. Şev û roj jib o şiyarbûna gel dixebitî, dostê kesên kesîv bû. Ji bo zarokan bide xwendin gund bi gun digeriya, zarok dibirine dibistanê fêrî zimanê rûsî dikirin.

Zurbe: Zurbe bi eslê xwe rênçber bû, biştî mijûlahiya ticaretê dewlemend bibû lê wekî dewlemendan tev nedigeriya. Mal û sifra wî ji her kesî re vekirîbû. Dostê kesîv û belengazan bû. Însanekî dilrihm bû, li hember zilm û zordariya feodalan li cem pale û gundiyan disekînî.

Kerem: Şivanê hemîd begê bû, ev pîşe ji bawê wî jê re mabû. Bi saya Sûrên û Hemze bibû xwedî fikrekî sosyalîst. Xortekî jêhatî bû, aşîqê Zeytûna qîza Hemîd begê bû. Axirî jib o eşqa xwe hate kuştin.

Sebrî: Kurê Serdar û Meyanê ye, xortekî jêhatî bû. Bi saya Sûrên û Hemze bibû xwedî fikrekî sosyalîst. Li hember feodalîzme li cem gundî û paleyan bû.

Ûsiv: Ûsiv biraziyê Şiblî bû, mekteb dixwend. Ji ber ku xwende bû, şiyar bibû, xwedî fikrekî azadîxwaz bû. Rexne li feodalan dikir, fikra marksîzmê li nav gel belav dikir.

Merûjan: Bi eslê xwe xortekî ermen bû. Ji tirsê nasname û baweriya xwe guherandibû. Li hepîsxaneyê dixebitî, arîkariya kesên bindest û girtî dikir.

Hemze: Kesekî zana û mêrxas e, ji ber fikrên xwe yê sosyalîst tê girtin û li hepîsxaneyê direve. Fikrê marksîzmê li nav êlê de belav dike. Dost û hevalên gundî û paleyan e.

Şiblî: Gundiyeke qenc e. Birayê Hemzeyê mezin e. Jiyanê normal didomîne. Piştî girtina Hemze ew jî şiyar dibe. Çiqas jî destê wî were arîkariya fikra sosyalîst dike.

Ûmnov: Ûmnov bi eslê xwe Ûris e. Peywira wî belavkirina fikrê sosyalîs e. Li nav gel digere, gel teşkilat dike. Fikr û xeberên nû ji pariyê hildide digihîne teşkilatan. Dostê gundî û paleyan kurd û ermenan e.

Zeytûn: Keça Hemîd begê ye. Xwedî kesayeteke baş e. Naşibe zarokên dewlemend û milkedaran. Gelekî bi rihm e. Ji Keremê Şivan hez dike, xwedî li eşqa xwe derdikeve, li hember bavê xwe disekîne. Piştî mirina Kerem dîn dibe.

Perîşan: Dayîka Kerem e. Hingê heye rênçerî û xulamtî kirye. Gelek cefa kişandiye. Mêrê wê Elî şivanê Hemîd begê ye. Piştî mirina elî Kerem pêş deynê bavê xwe ve dibe şivaê beg. Ew û kurê xwe nanoziko jib o beg dixebitin.

7.2. Kesên Nerênî:

Hemîd Beg: Axayê êlê ye, xwediyê hezar û heysed malên êlê ye, gundiyan kesîv bi nanoziko vî re dixebitin, xwîna millet dimije, bi xwîdana pale, gundî û rênçberan bûye xwediyê servetekê. Fêlbazekî xirab e. Çavê wî bi tovkirina mal û milk têr nabe, naxwaze kesek têr be, xwe li ser her kesî re digire. Ji dîwanê û cerdbaşyan re li hev dike, gundiyan dide girtin, mala wan dide şêlandin.

Belgîzar: Xanima Axê ye, ew jî wekî mêrê xwe herkesî biçûk dibîne, zulm û zordariyê li xulam û xizmetkaran dike. Tu rihm di dilê wê de tune.

Pîr Mîrzo: Pîrê ovê ye, kesekî durû, derewîn, sixûr, fêlbaz û minafiq e. Fesadiyê dike, planan çêdike, herkesî li ser tiliya xwe dide lîstikê. Olê wekî alavekê bi kar tîne, xelkê bi dîn û xurefyan dixapîne. Li ser keda feqîr û kesîvan dewlemen bûye, xwe di nava xwîdana gel de digevizîne.

Keleşê rîspî: Rîspiyê gund e, kesekî dewlemend e. Gelekî tima ye, qêmiş nake kincekî li xwe bike, xwedî fêl û fita ye, ruşetê dixwe, cerdê dişîne ser mala gundiyan.

Zînê: Qîza pîr Mîrzo ye, ew jî wekî bavê xwe fêl û fita dike, xwe wekî kesekî pîroz nişan dide û bi bawerî û pîrozbûna xwe milêt dixapîne. Fe'la vedike, remla davêje, bi xurefyan xelkê ditirsîne, dixapîne, fesadiya gund tev ew dike, îftiraya davêje millet, keseke hesûd û qelp reş e.

Serdar: Kesekî qure û bê 'edelet e. Terefterê feodalîzmê ye, ji bo beg canê xwe feda dike. Heqaretê li jina xwe dike, wê dikute. Cerdê berdide ser mala xelkê kesîv. Dawiya dawî Keremê bê sûc dikuje.

Ehmed: Kurê Hemîd begê ye, kesekî qure û zulmkar e. zilmê li şivanan dike, qure ye, xwe mezin dibîne. Hero diçe nêçîr û seyranê, dinya ber di xema wî da nîne.

Kerapet Axa: Axayê gundê ermenyan e. Wekî Hemîd beg ew jî bi keda gundiyan kesîv dewlemen bûye, heqê gundiyan dixwe, zulm û zordariyê li wan dike. Bi dîwanê re têkilîdar e, sixurtiyê dike, cendirmeyan dişîne ser mala xelkê.

Zabîte Keçel: Zabiteyekî zulmkar û hîlekar e, karên qirêj dike, îşkenceyê li girtiyan dike. Siqûran dişîne cem girtiyan û dixwaze agahiyan li wan tov bike.

Elyaz: Sixûrekî navdar e, bi fêl û fita girtiyan dixapîne, wana dide xeberdanê û ji wana agahiyan tov dike û digihîne Zabiteyê Keçel.

8. Zeman

Ji ber ku jevveqetandina dem û bûyerê ne pêkan e, nivîskarê romanê, mecbûr e bûyer û honaka bûyerê çawa ku di nava demeke diyar de qewimî be, vebêje.

Dema em behsa bûyerêkî û kesên di wê bûyerê de cî digirin bikin pêwîst e em qala dema qewimîna wê bûyerê jî bikin. Dema ku di romanê de derdikeve pêşberî me ji dema ku em romanê dixwînin cudadir e. Dema em tê de ne demeke rasteqîn e lê dema ku bûyerên romanê tê de derbas dibin demeke honakî ye, di xeyalê nivîskar de hatiye afirandin. Romana Kurdê Rêwî di destpêka sedsala bîstem de diqewime. Şoreşa Oktobê nû çêbûye û fikrên sosyalîzmê nû nû di nav kurd û ermenan de belav dibe. Roman dema eskerê romê têne Qersê diqede. Kesên herêmê ber bi Sovyetê ve koç dikin, ji çemê Erezê derbas dibin.

9. Mekan

Mekan ji cihê ku bûyer(ên) ku di romanê de têne vegotin derbas dibin, şexsên romanê lê dijîn re tê gotin. Bûyerên di romanê de têne vegotin di cihêkî diyar de derbas dibin, mekan bi bûyer(ên), şexs(ên) û unsurên romanê yên din re di nav têkiliyekê de ye û taybetiyên cihêreng nîşan dide. Şexsên romanê li gorî dorhêla fizîkî ya tê de ne têne pêşkêşkirin û di navbeyna dorhêl û însên de hevgirtinekê tê sazîkirin. Mekan wekî “dike”ya bûyerên di romanê de têne vegotin e. Di romana Kurdê Rêwî de mekan gelekî teng e, bûyer piranî li gundê Qereqoyînê diqewimin lê gundê cînar yê ermenîyan jî mekanekî romanê ye. Gund li bintarê çiyayê Sînekê ye, gundî havîna diçine zozanan û zivistanê vedigerine malên xwe.

10. Rexneya Tematîk

Wekî her berhemên hunerî roman jî ji “mebest”ekî der diçe. “Mebest”a romannûs, hêmana herî diyar e ku dibe sedema nivîsîna romanê. “Mebest”a romannûs, ji peyama ku metna romanê di hewîne pêk tê. Ev peyam jî di xwîneran de fikr û bîrbirînekî çê dike. Ev hemû tişt; mebest, peyam, fikr û bîrbirin “binyada tematîk” a romanê pêk tînin. Mijara romanê her çî be bila bibe, her romanek xwedî peyamekî ye. Ev peyam di nav vehûna/tevîneka romanê de wekî fikreke diyar cî digire. Bi domana bûyerên romanê re, di nav kirû û diyardayan de ber dewam dike, li gorî dereceya reng û pîvana xwe girîngiyê bi dest dixê. Di romana Kurdê Rêwî de rexne herî zêde li feodalîzmê, zilm û zordariya axa û beganê tê kirin. Her wuha zordariya dewletê û zilma romê jî tê rexne kirin. Dîsa baweriyên pûç, urf û edetên berê yên xirab, statuya jinê ya di nav civakê de, kêmbûna xwendinê ya di nav gel de tê rexnekirin.

Encam

Realîzma sosyalîst mizgîniya hilatina pergaleke nû ya civakî dide. Ji bilî nîsandana rewş û tîpên heyî, pûçbûna wan jî pê re pêşkêş dike û dide zanîn ku ev rewş û tîpên heyî bivê nevê bêgav in ku hilweşin. Ji aliyekî din ve jî qala hilatina civakeke nû dike, bi hêviyeke xurt jî rabirdûyê heya îro dide rê û dahatûyekê radigihîne. Romana Kurdê Rêwî li ser realîzma sosyalîst ava bûye. Romaneke bi şêwaz, vehonana bûyeran, afirandina karakterên xwe ve romaneke klasîk e. Di romanê de, armanc; hişmendîkirin û şiyarkirina mirovan e. Roman hem xwedî şêwazeke dramatîk e hema jî xwedî şêwazeke ramanî. Wekî hemû romanên realîzma sosyalîst karakter reş û spi ne, li aliyekî karakterên erênî yên idealizekirî, li aliyê din jî karakterên nerênî-reş hene. Têkoşînek di navbera feodalîzm û sosyalîzmê de heye. Milkedar, axa, beg û pîr xwîna gundî, rênber û paleyan dimijin. Tekane arîkarê feqîr û belengazan partiya bolşevîk e û fikra sosyalîst e. Ji bo şiyarkirina gel bi dil û can dixebitin. Lê îşaretên hilweşîna pergala feodal hene. Şoreşa oktobirê ji bo mezlûman bûye mizgîniyekê.

Jêder

Çetin, Nurullah, (2019), Roman Çözümleme Yöntemi, Ankara, Akçağ Yayınları.

Forster, E. M., (2019), Roman Sanatı, İstanbul, Milenyum Yayınları.

Îbo, Sehîdê, (2009). *Kurdê Rêwî*. (trans) Omerxalî, Xanna, Stenbol, Weşanxaneya Avesta.

Îbo, Sehîdê, (2019). *Qurna Min*. (trans) Yıldırımçakar, Mehmet, Stenbol, Weşanxaneya Avesta.

Tekin, Mehmet, (2019), Roman Sanatı 1 Romanın Unsurları, İstanbul, Ötüken Yayınları.